

Importanța instituțională a Agenției Internaționale pentru Energie Atomică în procesul dezvoltării pașnice și stabile a lumii

Tudor BALIȚCHI,
doctorand, Academia de Științe a Moldovei,
Institutul de Cercetări Juridice și Politice

SUMMARY

The IAEA is an international organization which main role is to assure the peaceful use of nuclear energy and to prevent proliferation of nuclear weapon. In its more than 60 years activity the Agency realized to institute a real and effective system of guaranties to prevent proliferation, the basic importance in that system being characteristic to the Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT). Though the Agency faced and keeps facing challenges and different problems, the success of its activity cannot be underestimated.

Instituționalizarea supravegherii utilizării energiei atomice exclusiv în scopuri pașnice. Din primele zile de după conștientizarea pericolelor legate de utilizarea energiei atomice și, în special, după dezastruoasele atacuri asupra orașelor nipone Hiroshima și Nagasaki din 06-09 august 1945, comunitatea internațională a căutat să găsească modalități sigure de a preveni utilizarea acesteia în proliferarea armelor nucleare, care reprezintă un risc continuu pentru existența vieții pe glob. Fiind rezultatul final al inițiativei „Atomi pentru pace,” propusă de președintele SUA Dwight D. Eisenhower, Agenția Internațională pentru Energie Atomică (AIEA) a fost înființată în 1957 ca o organizație interguvernamentală independentă pentru cooperare științifică și tehnică universală în domeniul nuclear.

Alături de problemele neproliferării armamentului nuclear, în fața statelor lumii au fost puse spre soluționare chestiunile legate de potențialele riscuri în utilizarea energiei nucleare, astfel încât să fie instituit un sistem de garanții sigure și obligatorii pentru toate națiunile care intenționează

să exploreze energia atomilor în vederea satisfacerii cerințelor economice crescânde.

Punctele respective sensibile, în contextul existenței actuale a 440 de stațiuni electrice atomice pe glob, [13, p. 709] condiționează afirmarea continuă a importanței instituționale a AIEA.

Astfel, Agenția a fost inițiată cu misiunea de promovare și răspândire a beneficiilor rezultate din utilizarea pașnică a energiei nucleare în întreaga lume, iar având în vedere natura dualistă a energiei atomice (utilizată atât în scopuri pașnice, cât și militare), fondatorii AIEA au stabilit în mod expres că în urmărirea obiectivului său fundamental de activitate, Agenția trebuie să se asigure că asistența promovată în niciun mod nu va fi folosită pentru careva scopuri militare. [1, p. 91]

AIEA, cu sediul la Viena, în virtutea statutului său, este responsabilă de asigurarea neproliferării armei nucleare și acordarea asistenței în vederea utilizării în scopuri exclusiv pașnice a energiei atomice, urmând a garanta că statele neposesoare de arme nucleare nu vor utiliza energia atomi-

că pentru crearea armamentului respectiv. [2, p. 33]

AIEA fiind o organizație autonomă, nu se află sub controlul direct al ONU, însă este ținută să prezinte rapoarte anuale atât Adunării Generale, cât și Consiliului de Securitate. Spre deosebire de majoritatea instituțiilor specializate, AIEA colaborează, practic, în toate cazurile cu Consiliul de Securitate, în timp ce celelalte trimit asemenea rapoarte de activitate altor instituții specializate ale ONU, de exemplu, Consiliului Economic și Social.

Organele principale ale AIEA sunt Conferința generală (incluzând reprezentanții tuturor statelor-membre) și Consiliul guvernatorilor (numără reprezentanți din partea a 44 de state).

Analizând misiunea Agenției în contextul asigurării dezvoltării pașnice și stabile a relațiilor între statele lumii, subliniem principalele funcții ale acesteia, și anume: încurajarea și asistarea în cercetare, dezvoltare și practici de aplicare a energiei atomice în scopuri pașnice la scară mondială; asigurarea ca activitățile promovate să nu fie utilizate ulterior în scopuri militare; aplicarea de măsuri de siguranță pentru activități relevante la cererea statelor-membre.

De asemenea, AIEA își concentrează eforturile consolidate pentru a acorda asistență și sprijin în cazul avariilor nucleare, inclusiv în vederea diminuării eventualelor consecințe negative și ireversibile.

Instituția își desfășoară activitățile în conformitate cu scopurile și principiile Cartei ONU pentru promovarea păcii și cooperării internaționale, precum și în conformitate cu politicile ONU pentru continuarea dezarmării din punctul de vedere al garanțiilor nucleare. Sistemul de garanții conceput de agenție este definit, în principal, prin articolul XII din statutul său. [9]

În esență, AIEA joacă un rol important în domeniul de consultanță și ajutor în dezvoltarea nucleară civilă, vizând astfel de domenii, cum ar fi cooperarea tehnică,

cercetarea de siguranță a reactoarelor sau producția de energie electrică, aplicațiile medicale, agricole, industriale și de mediu, securitatea nucleară în domeniul transportului, protecția împotriva radiațiilor nucleare, managementul deșeurilor etc. De mai mult de 20 de ani, Agenția contribuie la reducerea cantității de uraniu îmbogățit folosit în scopuri civile. Astăzi limita acceptată în toate utilizările combinate (nonmilitare) constituie o îmbogățire de 20% a uraniului. Cooperarea în domeniul proiectelor de îmbogățire redusă a uraniului este în curs de desfășurare la obiectivele din Bulgaria, Kazahstan, Uzbekistan, Portugalia, România, Ucraina. [12, p. 82]

Importanța Tratatului privind neproliferarea armelor nucleare. Mai mult de cincizeci de ani de după înființarea AIEA, rolul său în auditul nuclear este la fel de important. Una dintre principalele funcții ale Agenției, în conformitate cu articolul III din Tratatul privind neproliferarea armelor nucleare (TNP), [11] este de a asigura folosirea sigură și pașnică a materialelor nucleare, pentru a preveni ca energia atomică să nu fie folosită în fabricarea de arme nucleare sau alte dispozitive nucleare. În acest sens, organizația care dispune de un buget pentru verificare de 121 mln. dolari SUA, a stabilit acorduri și garanții de control cu peste 145 țări ale lumii. Ea supraveghează în prezent 900 centrale și instalații nucleare.

Evenimentele din ultimii ani au demonstrat că energia nucleară devine o problemă din ce în ce mai importantă a securității internaționale. Testele nucleare desfășurate de India, Pakistan și Coreea de Nord, alături de programul de îmbogățire a uraniului dezvoltat în Iran, au alimentat afirmarea diverselor speculații ale unui iminent val de proliferare. Până în prezent, conform datelor neoficiale, există nouă țări care sunt recunoscute ca fiind posesoare de arme nucleare: SUA, Rusia, Marea Britanie, Franța, China, Israel, India, Pakistan și Coreea de Nord. [4] În plus, există o serie de țări

care au materiale și cunoștințe suficiente pentru fabricarea rapidă a unei bombe nucleare, de exemplu, Japonia, și câteva țări care încearcă să dezvolte capacități care să le permită producerea materialelor necesare pentru o armă nucleară, de exemplu, Iran. [10, p. 207, 208] Momentul-cheie pentru consolidarea sistemului de garanții al Agenției și efectuarea verificării nucleare în statele lumii a fost adoptarea tratatelor de neproliferare în care părțile și-au luat angajamentul fundamental să nu dobândească sau să fabrice arme nucleare sau alte dispozitive nucleare explozive.

Tratatul privind neproliferarea armelor nucleare este atât un tratat internațional multilateral, cât și un sistem integrat conceput pentru a gestiona conflictele apărute în utilizarea tehnologiei nucleare. Sistemul caută să echilibreze dorințele concurențe ale statelor-membre de a avea acces la tehnologii nucleare pașnice și să garanteze conservarea securității mondiale. În cursul aplicării, sistemul trebuie să se ocupe de disputele apărute în urma încălcărilor TNP și acordurilor de garanții ale AIEA. TNP și orice alte acorduri relevante semnate cu AIEA servesc drept bază juridică, un set de reguli care stabilește drepturi și obligații pentru toate părțile implicate. Acest cadru juridic recunoaște și încorporează diverse mijloace de constrângere pentru a pune în aplicare drepturile și obligațiile prescrise. Deși AIEA nu dispune de autoritatea de a impune sancțiuni care pot obliga statul de a-și înceta activitățile nucleare, ea este împuternicită să rețină sau să suspende proiectele de asistență tehnică și să refuze unui stat participarea completă la activitățile Agenției.

Principalele prevederi ale Tratatului privind neproliferarea armelor nucleare, care asigură dezvoltarea stabilă a lumii, sunt:

- statele neposesoare de arme nucleare încheie cu AIEA acorduri de garanții (verificare), care se aplică „surselor sau materialelor speciale fuzionabile” produse, prelucra-

te sau utilizate pe teritoriul acestora;

- statele posesoare de arme nucleare se angajează să nu transfere arme nucleare sau alte dispozitive explozive nucleare și să nu sprijine, încurajeze sau determine orice stat neposesor de arme nucleare să le producă sau să le obțină pe orice altă cale;

- statele neposesoare de arme nucleare se angajează să nu producă, să nu primească și să nu obțină, în niciun fel, arme nucleare sau alte dispozitive explozive nucleare;

- toate statele-părți se angajează să faciliteze și să participe la schimbul de echipamente, materiale și informații științifice și tehnice pentru utilizarea pașnică a energiei nucleare, să participe cu bună-credință la negocieri asupra stabilirii de măsuri eficiente pentru încetarea cursei înarmărilor și pentru dezarmare nucleară, precum și pentru instituirea unui tratat de dezarmare generală și completă, sub control internațional strict și eficient.

TNP a fost conceput pentru a reduce stimulul statelor nonnucleare să prolifereze oferindu-le asistență și acces la tehnologii nucleare pașnice și pentru a încuraja statele ce dețin arme nucleare să se orienteze spre dezarmare. Meritul esențial al tratatului constă în faptul că, după încheierea sa, au apărut doar câteva state care dețin arme nucleare. Însă problema de bază rămâne a fi că tehnologia nucleară în acest timp a continuat și continuă să se dezvolte, existând riscul că mai multe state, mai devreme sau mai târziu, vor fi tehnologic capabile să producă arme nucleare eficiente.

Sistemul de garanții al AIEA. Anume în vederea aplanării eventualei lărgiri a membrilor clubului nuclear, AIEA promovează un sistem de garanții fiabile integrate în mecanismul preventiv de bază a regimului global de neproliferare. Sistemul de garanții constă din acorduri și practici ce permit AIEA să obțină o imagine clară asupra activităților nucleare ale unui stat și să determine dacă activitățile respective prezintă riscuri de proliferare a armelor nucleare.

În contextul TNP, sistemul de garanții AIEA constituie începutul și punctul final pentru verificarea dacă programul energiei nucleare al unui stat este folosit pentru scopuri pașnice. [3, p. 722]

Acordurile de garanții constituie principalul mijloc prin care AIEA este capabilă de a oferi asigurări credibile că materialul nuclear nu este utilizat pentru scopuri militare. Articolul III din TNP solicită statelor să încheie acorduri privind garanțiile în conformitate cu statutul AIEA și sistemul de garanții al Agenției. Punerea în aplicare a măsurilor de garanții începe cu crearea și administrarea unui sistem de contabilitate și control a elementelor nucleare care au fost plasate sub măsurile de asigurare în conformitate cu acordul special încheiat între statul în cauză și Agenție. AIEA a fost înzestrată cu sarcina de a verifica rezultatele rapoartelor statelor cu scopul de elaborare a concluziilor independente privind conformitatea acestora cu obligațiile de garanții asumate la nivel internațional. În acest sens, inspecțiile efectuate în teren de către inspectorii AIEA constituie măsurile cele mai eficiente. În afară de inspecții și alte activități în domeniu, AIEA face uz de o gamă largă de informații care pot fi obținute din surse deschise sau solicitate de la state și organizațiile internaționale.

În condițiile lumii actuale, în care, fără îndoială, se promovează continuu rolul esențial al Agenției de a asigura dezvoltarea prin utilizarea pașnică a energiei nucleare, nu putem să nu trecem cu vederea unele **studii de caz** care demonstrează că altele AIEA nu dă dovadă de diligență maximă, iar activitatea sa se prezintă a fi puțin eficientă în neproliferarea armamentului nuclear.

Cazul Coreei de Nord. Astfel, în timp ce istoria disputei nucleare din Coreea de Nord își are rădăcinile în Războiul coreean, cele mai importante faze ale crizei au apărut mai recent – în 1994, 2006 și 2009. Deși Coreea de Nord a devenit membru al AIEA

tocmai din 1974, ea nu a semnat TNP decât în anul 1985, iar deja în 1990 a fost descoperită de către serviciile secrete americane o instituție de prelucrare nucleară, în consecință, sub presiunea internațională, Coreea de Nord în cele din urmă negociind un acord de garanții cu AIEA în 1992. Când AIEA a efectuat inspecții în conformitate cu măsurile de garanții la începutul anilor 1990, aceasta nu a fost în stare să verifice aspecte legate de programul nuclear din Coreea de Nord, în special activitățile sale de reprocesare a carburantului și cantumul plutoniului, care a fost separat de combustibilul uzat. Inspecțiile inițiale ale AIEA au indicat efectuarea mai multor operațiuni de reprocesare, deși Coreea de Nord a recunoscut numai una. Coreea de Nord a refuzat realizarea inspecțiilor speciale care permiteau AIEA să verifice activitatea nucleară a statului. După mai mulți ani de necooperare și negocieri eșuate, Coreea de Nord în cele din urmă a extras plutoniu suficient pentru a dezvolta arme nucleare. După ce procesul de inspecții a eșuat, Coreea de Nord a anunțat la 12 martie 1993, că intenționează să se retragă din TNP, invocând „interesul de stat” și pretinzând că se confruntă cu amenințări din partea Coreei de Sud și SUA, care o obligă să-și revadă sistemul de apărare națională.

AIEA a monitorizat situația din 1994-2002 cu unele dificultăți. În octombrie 2002, Coreea de Nord a declarat unei delegații SUA că are un program în curs de desfășurare pentru a îmbogăți uraniu pentru arme nucleare. Acest lucru a determinat AIEA să adopte la 06 ianuarie 2003 o rezoluție, cerând respectarea garanțiilor, ce a condus, în consecință, la anunțul de retragere a Coreei de Nord din TNP la 11 ianuarie 2003. Coreea de Nord a expulzat inspectorii AIEA din reactoarele sale nucleare și a reluat operațiunile de prelucrare. Coreea de Nord este prima și singura țară în lume care s-a retras din TNP, [10, p. 231] nerevenind înapoi, spre deosebire de Cambodgia,

care s-a retras în 2003 și a revenit în 2009. După mai multe negocieri lente și începearea discuțiilor între șase state (Coreea de Nord, Coreea de Sud, China, Rusia, Japonia și SUA), Coreea de Nord a efectuat primul test al propriei arme nucleare în octombrie 2006. După și mai multe discuții șovăitoare și o reluare temporară a inspecțiilor, Coreea de Nord efectuat un al doilea test nuclear la 25 mai 2009. În Rezoluția 1874 din 12 iunie 2009, [7] Consiliul de Securitate al ONU a reiterat principiile fundamentale inserate în rezoluțiile sale anterioare și a cerut Coreei de Nord să revină la TNP și garanțiile promovate de AIEA. Rezoluția s-a extins la sancțiuni pentru echipamentele militare și nucleare, bunuri de lux și active financiare legate de programul nuclear; restricțiile de călătorie au fost impuse persoanelor implicate în program și a fost desemnat un comitet care să pună în aplicare și să facă recomandări referitoare la sancțiunile instituite.

Este de menționat că nici cadrul de negociere, nici sistemul de inspecții nu a fost suficient în acest caz pentru a preveni producerea de arme nucleare de către Coreea de Nord. Problema nu mai este una de prevenire a proliferării, dar de aplicare a interdicției de proliferare a armelor nucleare de către statul totalitar coreean.

Cazul Iranului. Preocupările legate de aspectele de dezvoltare a programului nuclear iranian se referă, în principal, la activitățile de îmbogățire a uraniului. Potrivit AIEA, Iranul posedă capabilități avansate în aproape toate aspectele legate de ciclul nuclear. Decizia sa de a dezvolta opțiunile de îmbogățire a substanțelor atomice a fost realizată în 1985 în perioada ostilităților militare cu Irakul (în timpul când statul condus de Saddam Hussein a folosit arma chimică). În 1968, Iranul a semnat TNP, iar în anii '70 ai secolului trecut a început construcția unei centrale nucleare la Bushehr, încheind în acest sens un acord de cooperare cu o filială a concernului „Siemens,” abandonat temporar după Revolu-

ția islamică din 1979. Tot în anii '70, Iranul a început pregătiri pentru instituții de cercetări nucleare extinse cu susținerea unei companii franceze – Esfahan Nuclear Technology Center (ENTC). Acest proiect a fost finalizat în anul 1994 cu ajutorul specialiștilor chinezi. ENTC este la moment gazda a trei reactoare de cercetare, o instalație de conversiune a uraniului și laboratoare și facilități conexe. Programul de îmbogățire a Iranului a procedat fără știrea AIEA din 1985 până la sfârșitul anului 2002, când un grup disident iranian a dezvăluit existența facilităților de îmbogățire nedeclarate de la Kalaye Electric Company în Teheran, în Nantanz și în Arak. [3, p. 740]

Răspunzând la aceste informații, AIEA a făcut numeroase cereri, care să conducă la publicitatea în 2003 a informației privind instalațiile nucleare nedeclarate, inclusiv laboratoarele radiologice și facilitățile pentru deșeuri, instituții și programe în Teheran, Nantanz, Lashkar Ab'ad și Arak. La 21 septembrie 2009, Iranul a declarat că a construit o altă centrifugă de îmbogățire pe teritoriul bazei militare în Qom, cunoscută ca instituția Fordow. În noiembrie 2009, Iranul a anunțat public că are ca scop să construiască zece noi facilități de îmbogățire și a identificat cinci potențiale amplasări. Ca răspuns la adresarea AIEA privind exactitatea rapoartelor, Iranul a declarat că va asigura Agenția cu informațiile cerute dacă este necesar. În noiembrie 2011, AIEA a lansat un raport [6] care furnizează detalii extinse referitoare la posibilele dimensiuni militare ale programului de energie nucleară a Iranului. Raportul a reiterat în mare măsură îngrijorarea exprimată anterior cu privire la eventualele dimensiuni militare ale programului iranian de energie nucleară. Eforturile de a rezolva îndoielile cu privire la programul nuclear iranian au implicat negocierile multipartite, trei recomandări AIEA pentru Consiliul de Securitate, șapte rezoluții ale Consiliului de Securitate și programe de sancțiuni economice autorizate

de state. Cele mai stricte măsuri până în prezent sunt conținute în Rezoluția 1929 a Consiliului de Securitate, [8] adoptată la 09 iunie 2010, care stabilește autorizarea confiscării articolelor referitoare la activitățile sancționate; măsuri financiare împotriva căilor maritime; prelungirea sancțiunilor împotriva Gărzilor Revoluționare ale Iranului; stoparea furnizării de servicii financiare, inclusiv de asigurare și reasigurare, referitoare la orice activități care ar putea avea efect asupra proliferării.

Deși Iranul a continuat să nege intenția de a construi arme nucleare, fostul președinte al Iranului Mahmoud Ahmadinejad a reiterat de multiple ori poziția ambiguă a statului șiit, care nu intenționează să construiască arme nucleare, dar o va face dacă va considera de cuviință.

Oricum, la ora actuală sunt tot mai evidente tendințele noi în abordarea programului nuclear iranian, susținute atât de factorii de decizie internaționali, AIEA, cât și nemijlocit de noua conducere în frunte cu actualul președinte Hassan Rouhani. La 24 noiembrie 2013, la Geneva, între reprezentanții Iranului, SUA, Marii Britanii, Rusiei, Franței, Germaniei și Chinei a fost semnat Planul comun de acțiuni, [5] potrivit căruia

Iranul s-a angajat să sisteze, cel puțin, pentru 6 luni activitățile de îmbogățire a uraniului și să creeze condițiile necesare pentru Agenție în vederea verificării situației în teren, în schimbul ridicării unor sancțiuni economice aplicate anterior succesorului statului persan.

În concluzie, analizând rolul specific al AIEA pe arena relațiilor internaționale, urmează să subliniem că, în pofida multiplelor probleme și chestiuni sensibile care necesită o abordare particulară, precum și diferitelor provocări puse în mod continuu în fața instituției specializate, Agenția reușește să țină pasul modificărilor din teren și să asiste în reglementarea conduitei statelor lumii pe calea utilizării pașnice a energiei atomice și neproliferarea armei nucleare.

Deși, în mod firesc, activitățile AIEA îi sunt caracteristice și anumite insuccese, care, dată fiind natura absolut particulară a materiei abordate, pot condiționa efecte negative dezastruoase, nu putem să nu apreciem în mod corespunzător faptul că rolul Agenției în asigurarea dezvoltării relațiilor de pace și stabilitate între statele lumii prin promovarea utilizării exclusiv în scopuri pașnice a energiei atomului, este unul proeminent.

BIBLIOGRAFIE

1. Andrés G. E. The International Atomic Energy Agency's safeguards system. In: Revista Colombiana de Derecho Internacional, 2008, no. 11, pp. 87-118.
2. Balan O., Sîrcu D. Interzicerea armei nucleare – o sarcină primordială a lumii contemporane. În: Revista „Administrarea Publică,” 2013, nr. 2, pp. 32-41.
3. DeFrancia C. Enforcing the nuclear nonproliferation regime: the legality of preventive measures. In: Vanderbilt Journal of Transnational Law, 2012, vol. 45, pp. 705-783.
4. Lista statelor lumii, membre ale Clubului nuclear conform datelor Federației Savanților Americani, publicată pe <<http://www.icanw.org/the-facts/nuclear-arsenals/#.UVhLRxfwlc0>> (vizitat la 24.12.2013).
5. Planul comun de acțiuni pe marginea programului nuclear iranian, semnat la 24 noiembrie 2013 la Geneva (Elveția), textul publicat pe <http://online.wsj.com/public/resources/documents/iranpact_11242013.pdf> (vizitat la 24.12.2013).
6. Raportul Consiliului Guvernatorilor al AIEA din 24 mai 2011 privind situația din Iran, accesibil din 09 iunie 2011, publicat pe <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2011/gov2011-29.pdf>> (vizitat la 24.12.2013).

7. Rezoluția 1874 (2009) a Consiliului de Securitate al ONU din 12 iunie 2009, publicată pe <[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1874\(2009\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1874(2009))> (vizitat la 24.12.2013).

8. Rezoluția 1929 (2010) a Consiliului de Securitate al ONU din 09 iunie 2010, publicată pe <[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1929\(2010\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1929(2010))> (vizitat la 24.12.2013).

9. Statutul Agenției Internaționale pentru Energie Atomică din 23 octombrie 1957, publicat pe <<http://www.iaea.org/About/statute.html>> (vizitat la 24.12.2013).

10. Suleman M. A. Bargaining in the shadow of violence: the NPT, IAEA, and nuclear non-proliferation negotiations. In: Berkeley Journal of International Law, 2008, vol. 26, pp. 206-253.

11. Tratatul privind neproliferarea armelor nucleare din 12 iunie 1968, în vigoare din 05 martie 1970, publicat pe <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infcirc140.pdf>> (vizitat la 24.12.2013).

12. Trelin J. L'agence internationale de l'énergie atomique et la mise en oeuvre du TNP. În: Recherches internationales, 2007, no. 79, pp. 65-88.

13. Бекашев К. А. и др. „Международное публичное право.” Проспект, Москва, 2005. 784 ст.

Prezentat: 03 februarie 2014.

E-mail: secretariat@cna.md